

L'EPITAFI DE JUSTINIÀ, BISBE DE VALÈNCIA
(ca. 493-548)

Les inscripcions cristianes són molt escasses al País Valencià. Pel que fa concretament a la ciutat de València, se'n coneixen tan sols tres d'anteriors a l'època musulmana.¹ Es tracta, en els tres casos, d'epitafis dedicats a d'altres tants bisbes.² L'epitafi més antic, en prosa, té com a destinatari, segons sembla, un bisbe de nom Tomas.³ Els altres dos, escrits en vers, estan dedicats, l'un a Anesi⁴ i l'altre a Justinia. Aquest és el que constitueix l'objecte del present article.

Bibliografia: De Rossi (1888: III, 293); Hübner (1900: 409); Fita (1900: 512-5); Chabàs (1909: 128-32); Diehl (1925: 1092); Mateu Llopis (1949: 155-8); Vives (1969: 279); Llobregat (1977a); id. (1977b: 24-6); cf. Mariner (1952: 13, 19, 21, 36, 37, 45, 46, 58, 72, 73, 77, 81, 102 n. 15, 107, 138, 179, 181, 182, 183, 184, 198 i 207); Gil (1976: 568-9).

El suport material de l'epitafi degué desaparèixer ben aviat, i, per

1. Les inscripcions cristianes poètiques tenen, generalment, com a destinataris abats i bisbes, és a dir, l'aristocràcia clerical, mentre que en els epitafis pagans en vers no solen aparèixer ni membres de l'*ordo* senatorial ni persones de rellevància. Això sembla indicar que la poesia sepulcral passà del poble, en època pagana, a les capes més encimbellades de la societat en època cristiana. Sobre aquest aspecte vegeu PIKHAUS (1981); id. (1984); MARINER (1952: 198).

2. ESCRIVÀ (1991: 184-90) publica diversos fragments que han aparegut últimament en les excavacions de la Plaça de l'Almoina i que atribueix a època visigoda. Es tracta, però, de fragments petits i d'atribució, segons la nostra opinió, molt dubtosa. Pel que fa concretament al fragment major, considerem infundada l'atribució que en fa l'autor, p. 186, a «un obispo Metropolitano llegado a la ciudad para la conmemoración de la obra». Aquest fragment serà objecte d'estudi en un proper article.

3. CORELL, en premsa.

4. CORELL (1989 h); aquest epitafi era atribuït erròniament a JUSTINIÀ.

tant, hom desconeix les seues característiques externes. Aquesta circumstància representa una greu dificultat per a restituir amb seguretat el text original, bastant deteriorat, segons sembla, per la transmissió manuscrita.

El text de l'epitafi, conservat per l'*Anthologia Hispana*, ens ha arribat tan sols a través d'un còdex del segle VIII, el *Parisinus Latinus* 8093, (ff. 15v-16r), conservat a la Biblioteca Nacional de París.⁵ El text de l'epitafi no sols conté nombroses abreviatures sinó que, a més, presenta petites llacunes en fi de vers i no poques lectures corruptes. De Rossi, el seu primer editor, ha desenvolupat les abreviatures, ha suplert les llacunes i ha esmenat els passatges corruptes. Els autors posteriors han acceptat globalment el text establert per De Rossi, introduint-hi tan sols algun petit canvi. Tanmateix, com veurem, una sèrie de raons de caràcter mètric, sintàctic, lèxic i literari fan pensar que el text establert per De Rossi no es troba completament lliure d'errors. Basant-nos, doncs, en aquestes raons, proposem el text següent:

- Pius preclarus doctor alacer[q(ue)] (?) facundus
 Iustinianus caelebs pontifex sacer
 noba te(m)pla co(n)struens vetustaq(ue) rest[aurans]
 ornabit festa dictis predica(n)s in pop{u}llis (?)
 5 Virgines institue(n)s monacos[q(ue)] gu'v[ernans]
 scripsit plura posteris profutura [permultis] (?)
 hic miro maris insola[m] munimine sepsit[
 inqu(e) amaris (?) circu(m)flue[n]tib(us) undis
 silice disrupto predulce(m) repperit limfám
 10 hic Vincentium gloriosu(m) martirem Xpi (=Christi)
 sat pio quem coluit moderamine vivens
 hunc devotus moriens reliquid eredem
 undecim presentis quinquennia vite [peragens] (?)
 quattuor lustris visq(ue) quaternis mensib(us)
 15 connumerandus s(an)c(t)is ministrab(it) antestis

5. Sobre l'*Anthologia Hispana* vegeu *De Rossi* (1887/88: cap. III XXX i 292 ss.); HÜBNER (1900: pp. V-VII); VIVES (1969: 80); GIL (1976: 565).

*Piadós, preclar doctor, animós i facund,
 Justinià, cèlibe, pontífex sant,
 Constructor de temples nous, restaurador de vetusts.
 Realçà les festivitats amb la seua paraula i predicà a multituds
 Fundador de verges, rector de monjos.
 Escrigué moltes coses que instruiran futures generacions.
 Ell cenyí el Monestir de la Mar amb meravellós recinte
 I, entre les aigües salobres que l'envoltaven,
 tallada la roca, captà aigua dolça.
 Ell, que administrà en vida amb pietós govern el monestir
 Del gloriós màrtir de Crist, Vicent,
 Devot, a l'hora de la mort, el constituí hereu.
 Visqué onze quinquennis d'aquesta vida
 I després d'haver exercit com a bisbe quatre lustres i vuit mesos,
 Migrà entre els benaurats.*

Variants: 1 el suplement és nostre. 2 sacer[*dos*] (De Rossi, Hübner); sacer<*dos*> (Diehl); sacer<*dos*> (Vives). 3 *templa construens vetustaque* (De Rossi, Hübner, Diehl). 4 *predicans* (De Rossi, Hübner, Diehl); *populis* (còdex, tots). 5 *instituens monacosque* (De Rossi, Hübner, Diehl), *monacos(que)* (Vives); *gua[—]* (còdex); *gulbernans*] (De Rossi, Hübner, Diehl); *gu<bernans>* (Vives). 6. el suplement és nostre; [*saeclis*] (De Rossi, Vives); [*cunctis*] (Hübner, Diehl). 7 *insola<m>* (Diehl, Vives); *s<ep>si[t]* (Vives). 8 *in gua maris* (còdex); *in [q]ua maris* (Hübner) in <*q*>*ua maris* (Diehl, Vives) *inriguam* (Gil); *circumflue[n]tibus* (Hübner); *circumflue<n>tibus* (Diehl); *circu(m)flue<n>tib(us)* (Vives). 9 *predulcem*. 10 *gloriosum* (Hübner, Diehl). 13 *quinquenia* (Vives); el suplement és nostre. 14 *visque quaternis mensibus* (Hübner, Diehl). 15 *sanctis ministrabit* (Hübner, Diehl).

L'epitafi, de caràcter eminentment biogràfic,⁶ exposa les virtuts i les activitats de Justinià. No conté ni un sol mot de condolença per la seua mort. Aquesta és un simple trànsit de la vida present (*presentis ... vite*, v. 13) a la dels benaurats (*connumerandus sanctis*, v. 15). L'epitafi, que consta de 15 versos, és un dels més llargs de la poesia epigràfica cris-

6. En aquest aspecte constitueix una de les poques excepcions, puix que, segons l'observació de LE BLANCH recollida per HÜBNER (1900: p. VI), *abesse etiam ab eis vitae terrestres memoriam paucis exceperit*.

tiana d'Hispania.⁷ Donada la seua importància per als inicis de la història del cristianisme a València, molts autors s'han ocupat del text, comentant els passatges més rellevants i discutits. Tanmateix, no existeix encara cap estudi filològic global de la composició. I açò és precisament el que ens proposem de fer ací. En l'exposició, per raons de claredat, seguirem el següent ordre:

1. Estructura i mètrica; 2. Fonètica i ortografia; 3. Sintaxi i lèxic; 4. Conclusió.

1. Estructura i mètrica

En el text es poden distingir amb claredat tres parts: a) vv. 1-2: virtuts i dignitat; b) vv. 3-12: activitats; c) 13-15 edat i durada del bisbat.

L'epitafi, com era habitual en l'epigrafia cristiana de l'època, en tractar-se de persones destacades, està escrit en vers.⁸ Per altra banda, seguint també un sistema que s'inicia al segle II i es generalitza a poc a poc amb el temps, l'autor no compon en hexàmetres, sinó en *rhythmi*, és a dir, en versos que es basen en els accents, generalment sis en cada vers.⁹ En l'epitafi de Justinià, nou dels quinze versos tenen sis accents i els altres, cinc (2, 4, 8, 12, 13 i 14). Un altre element fonamental en els *rhythmi* és la clàusula heroica accentuativa. Aquesta consisteix en això: que les cinc últimes síl·labes de cada vers tenen dos accents; un sobre la primera síl·laba i l'altre sobre la quarta, com ara *rèpperit límfam* del v. 9. La clàusula es dona amb bastant regularitat en els *rhythmi*.¹⁰ Doncs bé, basant-nos en aquest procediment habitual en els *rhythmi*, així com també en raons sintàctiques, lèxiques i estilístiques, considerem que cal restituir la clàusula en els següents versos: *alacér[ue] facündus* (1); *póntifex sácer*

7. Entre les quinze inscripcions poètiques més llargues d'Hispania, solament una té un vers més que la de Justinià (VIVES (1969: 238)), mentre que una altra presenta la mateixa extensió (VIVES (1969: 281)) i totes les altres són més curtes (VIVES (1969: 277, 278, 285: 13 versos; 272,274,284: 10 versos; 287: 9 versos; 276: 8 versos; 275: 6 versos; 273: 5 versos; 280: 4 versos; i 294: 3 versos)). No seria d'estranyar que un estudi basat en l'extensió dels epitafis descobrirà interessants relacions entre aquests. Sobre l'extensió de les inscripcions cristianes, vegeu MARINER (1952: 207-8).

8. Segons VIVES (1969: 80), «casi todos los epitafios de obispos españoles del tiempo visigodo llegados hasta nosotros están en verso».

9. Sobre els *rhythmi*, cf. MARINER (1952: 139-48).

10. Cf. *ibid.* 168.

o *sánctus* (2); *predicans in póp[ul]lis*¹¹ (4); *profutúra [permúltis]* (6); *víte [perágens]*¹² (13). D'aquesta manera, la clàusula mancaria tan sols en el v. 14, precisament el vers que indica la durada del bisbat de Justinià. Ara bé, com és sabut, la major part de clàusules incorrectes es donen en aquells versos que contenen dades referents a l'edat, noms propis, etc. L'autor, malgrat que ha recorregut a llargues i complicades perífrasis, no ha trobat la clàusula buscada per al vers 13. En l'epitafi trobem també al·literations i rima, recursos que solen abundar en els *rhythmi*. Es dona l'al·literació en: *pius preclarus* (1); *plura posteris profutura [permúltis?]* (6); *miro maris... munimine* (7). La rima s'utilitza entre els vv. 3 i 5: *rest[aurans]* i *gu[vernans]*; entre els vv. 4, 6 i 8: *populis, [permúltis?], undis*; probablement també entre els vv. 11 i 13: *vivens [peragens?]*. Finalment, la rima interna o lleonina apareix en els vv. 1, 3, 4, 5 i 6: *preclarus / facundus; co(n)struens / rest[aurans]; dictis / populis; institue(n)s / gu[vernans]; i posteris / [permúltis?]*.

2. Fonètica i ortografia

Des del punt de vista de la fonètica i de l'ortografia, cal observar una llarga sèrie d'anomalies.

Pel que fa al vocalisme, el diftong AE passa a E: *preclarus* (1), *predica(n)s* (4), *seps[ist]* (7), *predulce(m)* (9), *presentis, vite* (13).¹³ En canvi, es manté en *caelebs* (2). Ús d'E per I i, al contrari, d'I per E en *antestis* (15), la grafia correcta del qual mot és *antistes*.¹⁴ I per Y en *linfam* (9) i *martirem* (10).¹⁵ O per U en *insola[m]*.¹⁶

Quant al consonantisme, trobem B per V: *noba* (3), *ornabit* (4), *ministrabit* (15). I a la inversa, V per B: *visq(ue)* (14).¹⁷ L'ús correcte

11. La síl·laba accentuada en *predicans* és la penúltima a causa de la recomposició, mentre que *poplis* s'explicaria per una síncopa bastant freqüent en aquest mot. Sobre el trasllat de l'accent del preverbi la radical, cf. VÄÄNÄNEN (1968: § 51); per a la síncopa, cf. *ibid.* § 63-72.

12. *Perágens*, com *predicans*, porta l'accent sobre el radical per analogia amb el verb simple.

13. Sobre la monotongació d'AE a E cf. CIL II p. 1182; CARNOY (1906: 17-8).

14. La grafia *antestis* per *antistes* és força freqüent; cf. ThLL II, 184; CARNOY (1906: 25).

15. Per a l'ús d'I per Y, cf. CIL II p. 1188.

16. La grafia *insola* és molt freqüent; cf. ThLL VII, 2033, 62.

17. CIL II, p. 1184; CARNOY (1906: 128-41); MARINER (1952: 47-9); VÄÄNÄNEN (1966: 50-1); id. (1968: 92-3).

de V també és freqüent: *vetustaq(ue)* (3), *virgines* (5), *vivens* (11), *devotus* (12), etc. D per T: solament en *reliquid* (12).¹⁸ Omissió de la M final: *insola[m]* (7).¹⁹ En d'altres casos la M s'abreuja mitjançant un guionet damunt la lletra precedent: *tēpla* (3), *circūflue[n]tib(us)* (8), *predulcē* (9), *gloriosū* (10). Finalment, es manté en *linfam* (9), *Vincentium, martirem* (10), *eredem* (12), *undecim* (13). Omissió de la H: *eredem* (12).²⁰ Es manté, en canvi, en *bic* (7, 10), *bunc* (12). Reducció de CH a C en *monacos* (5).²¹ Caiguda de la N seguida de T: *circu(m)flue[n]tib(us)* (8).²² En el grup NS, unes vegades s'abreuja mitjançant un guionet damunt la lletra anterior, tal com es feia amb la M, *costruēs* (3), *predicās* (4), *instituēs* (5), mentre que d'altres vegades es manté: *vivens* (11), *moriens* (12).

L'anàlisi fonètica, doncs, mostra que el text es troba ple d'incorreccions (28 almenys) i que, a més, és força incoherent. És cert que tots els errors que hi trobem eren freqüents en el llatí epigràfic i tardà en general. Nogensmenys, tenint en compte, per una banda, la importància del destinatari i, per altra banda, les pretensions literàries de l'autor, no deixa d'estranyar enormement tal cúmul d'errors. Sembla probable que molts d'ells procedixquen, no del mateix autor, sinó més aviat de la transmissió manuscrita. L'absoluta correcció morfològica pareix confirmar aquesta suposició.²³

3. Sintaxi i lèxic

a) Vv. 1-2. Virtuts i dignitat

L'autor comença presentant les virtuts i la dignitat de Justinià. Ho fa acumulant de forma asindètica adjectius i substantius, sense emprar, però, cap verb. Tan sols i per tal d'obtenir la clàusula, afegeix a *alacer*

18. CIL II, p. 1185; CARNOY (1906: 173); MARINER (1952: 46-7).

19. CIL II, pp. 1188-9; DIEHL 1899; GARNOY (1906: 199-213); MARINER (1952: 37); VÄÄNÄNEN (1966: 71-7); id. (1968: 116-8).

20. CIL II 1088; VÄÄNÄNEN (1968: 99).

21. VÄÄNÄNEN (1968: 102-103).

22. VÄÄNÄNEN (1968: 119).

23. Aquesta afirmació es basa no solament en el fet que els textos en general de l'*Anthologia Hispana* presenten l'ortografia pròpia dels temps mossàrabs, sinó també en la constatació de les corrupcions que ha sofert concretament el nostre text: *gua* (5) per *guvernans*; *in scola* (7) per *insola[m]*; *s cpsi* (7) per *sepsi[ti]*; *in gua maris* (8) per *inque amaris*, etc.

la copulativa *-que*. Aquesta partícula, abreviada sovint en *-q*, degué acabar desapareixent, com ha passat, per altra part, en *monacosq(ue)* (5). L'asíndeton fa la impressió que l'autor té molt a dir sobre Justinià, però poc espai. El lèxic té un colorit cristià molt accentuat: *doctor, caelebs, pontifex sacer, templa,*²⁴ *fasta, predicans, virgines monacosque,*²⁵ *insola(m), gloriosu(m) martirem Xpi,*²⁶ *devotus, moderamen, presentis ... vite, connumerandus sanctis, ministrab(it) antestis*. És un lèxic selecte i ric el qual palesa un autor culte i immers en el món de la fe cristiana. Ens limitarem a assenyalar els termes que considerem més rellevants.

Doctor (1), terme gairebé estrany a la poesia pagana, apareix documentat en no pocs epitafis cristians. S'aplica, generalment, a sacerdots i bisbes en tant que són predicadors de l'Evangeli.²⁷ *Facundus*, un dels adjectius que acompanyen *doctor*, corrobora la dita accepció.

Iustinianus (2), un cognom poc corrent,²⁸ no apareix a Hispània més que aquí. Sobre la vida de Justinià sabem el que ens diu l'epitafi i poc més.²⁹ En el concili celebrat a València, probablement l'any 546, va signar en segon lloc entre set bisbes. Morí al cap d'un parell d'anys. Per tant, tenint en compte que, segons l'epitafi, visqué onze lustres, degué nàixer vers el 493, i degué ser ordenat vers el 527, als trenta-cinc anys d'edat.

Caelebs (2), en la poesia epigràfica, sols apareix aquí en sentit propi.³⁰ L'esment de l'estat celibatari de Justinià implica, per una banda, que aquest era encara voluntari al seu temps i, per l'altra, que era tingut en gran estima. Pareix suggerir, al mateix temps, que Justinià era un més dels bisbes-monjos de l'època.³¹

Pontifex sacer (2) és la lectura que presenta el còdex. De Rossi restitueix *Sacerdos*, que porten tots els editors, si bé Diehl presenta aquest

24. Cf. GARCÍA DE LA FUENTE (1990: 47).

25. Cf. Id. (1990: 45).

26. Cf. Id. (1990: 24).

27. Cf. ThLL V 1771; DIEHL (1925/31: III 341); BLAISE (1954: sv. *doctor*).

28. Segons KAJANTO (1965: 252) apareix 28 vegades al CIL; a més DIEHL (1925/31: III, 94) el registra 6 vegades entre els cristians.

29. Cf. Isid. *vir. ill.* 20; FITA (1900: 512-14); id. (1906: 58-62 i 144-5); CHABÀS (1909: 127-43); LINAGE (1972); LLOBREGAT (1977 b: 24-7 i 136-7).

30. En sentit figurat apareix encara en BÜCHELER-LOMMANTZSCH (1895/1926: 700, 2).

31. Sobre els bisbes-monjos en aquesta època, vegeu LINAGE (1973: 218-9); id. (1980: 377).

mateix text amb interrogant i Vives comenta «suplemento no del todo seguro». Aquesta restitució no sembla gaire probable, donat que el primer terme inclou el segon.³² En canvi, trobem *pontifex sacer* (Diehl 1091, 12); *praesul...sacer* (Diehl 987, 2) i la sinònima *pontifex sanctus* (Diehl 1043 *subscriptio*; 1050B 9; 1051, 1. 10; 1091, 2; 1791, 2). En lloc de *pontifex sacer*, també seria possible *pontifex sanctus* que, a més de satisfer les exigències de la clàusula, té l'avantatge de rimar amb *facundus* i de ser una expressió freqüent.

b) *Vv. 3-12. Activitats*

En aquest apartat s'enumeren unes activitats i unes obres que no fan més que desenrotllar i confirmar les virtuts esmentades en els vv. 1-2. La presentació no és cronològica, sinó que segueix un ordre ascendent d'importància.

Vv. 3-6: activitats pastorals diverses.

Vv. 7-9: obra de particular envergadura.

Vv. 10-12: testament.

Vv. 3-6: En primer lloc s'indica l'activitat material: *noba te(m)pla construe(n)s vetustaq(ue) rest/aurans/*. Els dos participis de present aquí, com també en el v. 5, tenen valor nominal més que verbal i denoten una activitat reiterada.³³ Tant o més encara que la construcció de nous temples, interessa observar la restauració d'altres antics (*templa ... vetusta*), perquè la notícia suggereix una implantació del cristianisme a València ja antiga en temps de Justinià.

Els vv. 3 i 5 presenten una estructura sintàctica bimembre. En aquesta ambdós membres de cada vers, coordinats per la partícula *-que*, al·ludeixen a activitats diferents de Justinià. El v. 4, que és una oració composta, presenta, a primera vista, una estructura diferent. Però, en el fons, té també, probablement, una estructura bimembre. És a dir,

32. Tant la seqüència *sacerdos / antistes* com *sacerdos / episcopus* estan ben documentades i són comprensibles, donat que l'*antistes* (o l'*episcopus*) no és una altra cosa que el *summus sacerdos* o el *sacerdos primi ordinis*; cf. cites en BLAISE 729 s. v. *sacer* i *sacerdos*. En canvi, la seqüència inversa *episcopus sacerdos* sols apareix en una inscripció hispana vulgar i tardana (HÜBNER (1900: 234-5)). En DIEHL 2435, una altra inscripció molt vulgar, *expectans ponti/ficum s(a)c(e)rd(o)ll(u)m <p/rees>*, es tracta, probablement, de dos grups ben diferenciats, és a dir, dels pontífexs, per una banda, i dels *sacerdotes*, per una altra.

33. Cf. DÍAZ Y DÍAZ (1959: 192-3); GRANDGENT (1970: 3, 9 i 107); ADAMS (1973: 116-36).

predicans no equival a un gerundi, a una acció explicativa i simultània d'*ornabit*, sinó que indica una activitat distinta i complementària. D'acord amb això, hem traduït: «realça les festivitats amb la seua paraula i predicà a multituds». El primer membre podria al·ludir a la predicació als cristians; el segon, a la instrucció dirigida als catecúmens i tal volta també als pagans.

Quant a la sintaxi, *predicans in populis* no és una construcció clàssica. Esperaríem més aviat *predicans inter populos* o, millor encara, *predicans populis*, perquè no hi ha dubte que es tracta d'un complement indirecte. Però amb aitals construccions l'autor no obtenia una clàusula correcta. Per altra banda, l'ablatiu amb IN, en lloc del datiu, es troba amb freqüència en el llatí bíblic i cristià a partir del segle III.³⁴

En el v. 5, *institue(n)s* i *gu/fernans/* equivalen a substantius com abans *co(n)struens* i *predica(n)s*; tenen, amb tota probabilitat, el sentit fort de «fundar» i «regir» respectivament. Això significa que hom presenta Justinià com a fundador de comunitats de verges consagrades i com a abat.³⁵ Pareix del tot improbable que l'autor haja donat a aquests termes el sentit dèbil d'«instruir» i «guiar» respectivament.³⁶

El v. 6 presenta una petita llacuna al final, que De Rossi i Vives restitueixen llegint [*seclis*], mentre que Hübner i Diehl prefereixen [*cunctis*]. Tanmateix, ni l'una ni l'altra no pareixen probables, ja que en cap cas no s'aconsegueix una clàusula acceptable. La nostra conjectura, [*permultis*], té l'avantatge de restituir la clàusula i, a més, de continuar l'al·literació.

Plura, encara que morfològicament és un comparatiu, ací és usat en sentit positiu o, millor encara, amb valor intensiu.³⁷ A Justinià s'atribueixen diverses obres.³⁸

Vv. 7-9. És el passatge més obscur i debatut de l'epitafi. En primer lloc tractarem de justificar la restitució del text que hem proposat i a continuació en discutirem el sentit.

34. Cf. ThLL VII, 776 i 791.

35. Sobre el monacat al País Valencià vegeu LINAGE (1973 a); id. (1980: II 377-86); LLOBREGAT (1975: 19-27); id. (1977 b: 97-105, 150 s.).

36. És clar que tant l'accepció dèbil d'*instituo* «instituir» (ThLL VII 1989-90), com la de *gubernare* «guiar espiritualment» (ThLL VI 2350-1) són corrents. Tanmateix, mancaria de sentit especificar aquestes tasques en un bisbe, ja que en aquella època les tenia per dret propi. Per això hom suposa amb fonament l'accepció forta de tots dos verbs.

37. Cf. GRANDGENT (1970: 66-7); MARINER (1952: 77).

38. Entre les obres de Justinià, gairebé totes perdudes, n'hi ha algunes d'atribució discutida; cf. Isid. *loc. cit.*; SANCHIS GUARNER (1953: 49); FÀBREGA (1953: 93-4 i 97); DÍAZ Y DÍAZ (1958: n. 10); LINAGE (1972); LLOBREGAT (1977 a: 79).

El v. 8, segons el còdex, començava *in gua maris* que De Rossi ha restituit *in qua maris*. Segons aquesta lectura, *qua* tindria com a antecedent *insola[m]*, i *maris* dependria de *munimine*. Aquesta conjectura, encara que no és impossible, resulta força improbable. En efecte, el vers així restituit no sols resulta obscur i pesat, sinó també mètricament incorrecte, puix començaria amb síl·laba inaccentuada.³⁹ Juan Gil, que ja s'adonà de la dificultat del text així restituit, proposà una altra conjectura: «No me parece dudoso –diu– que en el *in gua* del códice se oculta en realidad *inriguam*».⁴⁰ Tanmateix aquesta conjectura no pareix gaire probable. En canvi, amb la lectura *inqu(e) amaris* el text corre perfectament i apareix amb tota la seua força l'antítesi buscada per l'autor entre *amaris...undis* del v. 8 i *predulce(m)...linfam* del v. 9.⁴¹ L'adjectiu *amara* s'aplica amb freqüència a l'aigua salada del mar.⁴²

Pel que fa al sentit del passatge, la major dificultat rau en l'expressió *maris insola[m]*, sobre la qual s'han emès diferents parers.⁴³ En primer lloc, si l'ordre dels mots és el correcte, com sembla, car l'autor col·loca, generalment, el determinant davant del determinat, *maris* no depèn ni de *munimine* ni d'*undis*, sinó d'*insola[m]*. En segon lloc, *maris insola[m]* o designava un lloc concret i ben conegut dels contemporanis o era una expressió inadequada per a un epitafi. Dit d'una altra manera: res més allunyat de la intenció de l'autor que voler significar amb l'expressió *maris insola[m]* el que va entendre Fita, que tradueix «en cierta isla». Aquesta expressió, que podria passar per adequada en una rondalla, està totalment fora de lloc en un epitafi. Per tant, *maris insola[m]* ha de designar un lloc ben conegut per als lectors contemporanis de Justinià.

39. No obstant en els *rhythmi* no falten versos que comencen amb síl·laba inaccentuada; cf. MARINER (1959: 138, 143).

40. GIL (1976: 568-9).

41. Una antítesi semblant es troba en BÜCHELER-LOMMANTZSCH (1895/1926: 1531 A4): *praedulcis salsam perluit unda Tethlyn*.

42. Cf. ThLL VIII 390, 15-6; VIII, 1820. També és possible la lectura *inqu(e) maris...*

43. HÜBNER (1900), era explícit en reconèixer que no sabia a quina illa es referia l'epitafi: *qualis insula indicetur ignoro*. Segons FITA (1900: 514), seguit per SANCHIS SIVERA (1920: 347-8) l'illa seria Peníscola, antigament una península, com indica el mateix nom, en la qual raja una font. MATEU I LLOPIS (1949: 156-7), creu que es tracta de l'illa que era antigament València, quan la cenyien els dos braços del Túria. Finalment, LLOBREGAT (1977 b: 26), afirma: «crec que es pot defensar que tal illa era la muntanya de Cullera, a la qual va arribar el cos de Sant Vicent després del martiri; i tal fundació monàstica podria ser, amb tota reserva, la instal·lació excavada en l'illot, al nord de la badia, que no ha estat encara publicada per extens».

Per altra banda, donat que l'epitafi parla d'una meravellosa fortificació, pensem que el mot *insula* no pot estar emprat aquí en sentit propi, sinó en el figurat de «monestir».⁴⁴ El que va fer Justinià fou cenyir un monestir de la mar amb una tanca ben sòlida. Es devia tractar, doncs, d'un nom propi, «El Monestir de la Mar», anomenat així per oposició a d'altres monestirs bé de la ciutat bé de terra endins. La qüestió queda ara plantejada d'una altra manera: no a quina illa es refereix, sinó a quin monestir. Donat que es tracta d'una qüestió de caràcter històric-arqueològic, la qual requereix un estudi llarg i minuciós que ens apartaria del nostre plantejament filològic, la deixem, per ara, de banda. En presentar Justinià captant aigua de la roca, l'autor al·ludia tal volta a Moisès.⁴⁵

Vv. 10-12: el testament.

El passatge, encara que clar, requereix unes breus anotacions. *Hic* (v. 10) l'entendem com a pronom personal de tercera persona.⁴⁶ L'ús reiterat del pronom *hic* al començament dels vv. 7 i 10, que constitueix una anàfora molt corrent en la literatura, te valor emfàtic, com també *bunc* en el v. 12. Precisament, a causa de l'ús emfàtic i pleonàstic d'*bunc*, l'autor ha deixat pendent la frase iniciada al v. 10 *Vincentium...*, incorrent així en un anacolut.

La major dificultat del passatge rau a saber què signifiquen les paraules *pio quem coluit moderamine* (v. 11). Donat que *colere* té un camp semàntic extraordinàriament ample, cal veure si el context ens ajuda a precisar-lo. Doncs bé, aquest indica clarament, al nostre entendre, que s'ha de refusar l'accepció «venerar», puix que l'expressió adverbial *pio ... moderamine*, que qualifica *coluit*, nò convé gaire a la dita accepció. El terme *moderamen* s'empra sovint per a designar no sols el govern de ciutats, de províncies i de l'Imperi Romà,⁴⁷ sinó també el govern de l'Església, de diòcesis,⁴⁸ etc. El que es vol dir, doncs, és que

44. Aquesta accepció d'*insula* és freqüent en els autors cristians; cf. ThLL VII, 2035. Quant a la interpretació tradicional, considerem que circumval·lar una illa amb una fortificació sembla una tasca poc apropiada no sols per a un bisbe, sinó àdhuc en si mateixa, donada la situació de pau durant el s. VI al nostre País.

45. Ex. 15, 22-25; Num. 20, 7-11.

46. Sobre aquest ús d'*hic*, cf. VÄÄNÄNEN (1968: § 270); GRANDGENT (1970: § 60).

47. Cf. ThLL VIII, 1203-4.

48. Cf. ThLL III, 1675; DIEHL (1925: 1073, 4).

Justinià va administrar o governar Sant Vicent.⁴⁹ Es tracta, sens dubte, del monestir de Sant Vicent de la Roqueta.⁵⁰

Vv. 13-15. L'autor ha volgut versificar també l'edat i la durada de l'episcopat de Justinià. Però això implica no poques dificultats. Per tal d'aconseguir-ho ha hagut de recórrer a una sèrie de perífrasis, freqüents en l'epigrafia poètica.⁵¹ Tot i això no ha pogut defugir una clàusula incorrecta en el v. 14, l'única que apareix amb certesa en tota la composició.

El v. 13, amb l'acusatiu *quinquennia*, seguit immediatament de l'ablatiu *lustris*, és incorrecte des del punt de vista sintàctic. Aquesta incorrecció, però, deu procedir no de l'autor, sinó de la transmissió manuscrita. La suposició ve corroborada pel fet que, com hem vist, el vers és també mètricament incorrecte. En l'original, l'acusatiu *quinquennia* devia anar regit per un verb transitiu, com ara *perago* o semblant. Per això sembla probable el suplement [*peragens*], que dona una clàusula correcta i rima amb *vivens* (v. 11).⁵²

Finalment, en el v. 15, *connumerandus sanctis*, un datiu dependent d'un verb d'unió és una construcció rara, però no incorrecta.⁵³ El verb és típic de la baixa llatinitat.⁵⁴

Si s'accepten com a vàlids els suplementes proposats, la composició seria sintàcticament correcta.

49. Ens sembla, doncs, encertada la traducció que proposa FITA (1900: 512): «rigiendo piadosamente la comunidad de su monasterio». LLOBREGAT (1977 b: 25), en canvi, referint-se a aquesta traducció diu: «Grec que és una mica massa i que el text no permet, sense un fort abús, tal interpretació».

50. Sobre Sant Vicent màrtir i el monestir de la Roqueta, la llar espiritual de València, emprant paraules de Vicent Castell, hi ha abundosa bibliografia; cf. CHABÁS (1909: 33-75); TRAMOYERES (1913); MARTÍNEZ ALOY (ca. 1920: 254-259); FÀBREGA (1953: I 92-102 i II 187-96); LINAGE (1972); CASTELL (1973); LLOBREGAT (1977 a); id. (1977 b); GARCÍA (1983); SORIANO (1990: 5-16).

51. Sobre l'expressió de l'edat en l'epigrafia, vegeu GALLETIER (1922: 255-9); LISSBERGER (1934: 140-4); MARINER (1952: 105-9).

52. L'expressió *annos o annis peragere* apareix en quatre altres inscripcions cristianes d'Hispania (VIVES (1969: 277, 13; 278, 11; 284, 8; 293, 4)). Fora d'Hispania no es troba a penes; cf. DIEHL (1925: III 565). En lloc de l'esmentada expressió solen trobar-se d'altres sinònims, com ara *transigo*, *compleo*, *impleo*, *perfero*, *atingo*, etc.; cf. CORELL (1989: 67).

53. Apareix també en Jeroni *hom 10*. p. 976: *filiae earum eis connumerandus*.

54. Cf. MARINER (1952: 73, 102 n. 15).

4. Conclusió

El present article és el primer estudi global que es fa sobre l'epitafi de Justinià des del camp de la filologia. És possible que el lector no compartesca alguns punts de la nostra exposició. Tanmateix creiem, i en açò esperem que estarà d'acord, que els textos del passat requereixen un llarg i minuciós estudi filològic.

El text, tal i com es troba al còdex *Parisinus Latinus 8093*, presenta una sèrie de corrupcions i petites llacunes principalment a la fi de vers. Alguns d'aquests passatges es poden restituir perquè la mètrica, amb el suport de la sintaxi i el lèxic, ens suggereix que es tracta de llocs corruptes. El text ha sofert sobretot en els aspectes fonètic i mètric, mentre que ha mantingut una absoluta correcció morfològica. En l'aspecte sintàctic presenta alguns punts dèbils precisament allà on la mètrica i la fonètica flaquesen. Si el nostre treball aporta nova llum per a comprendre millor un dels pocs textos cristians que tenim al País Valencià, ens donarem per satisfets.

JOSEP CORELL

FERRAN GRAU

Universitat de València

Abreviatures

AC	<i>Antiquité Classique</i>
ACCV	<i>Anales Centro de Cultura Valenciana</i>
BRAH	<i>Boletín de la Real Academia de la Historia</i>
CFC	<i>Cuadernos de Filología Clásica</i>
CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i>
Hispa	<i>Hispania Antiqua</i>
ThLL	<i>Thesaurus Linguae Latinae</i>

Bibliografia

- ADAMS, J. N. (1973), «The Substantival Present Participle in Latin», *Glotta* 51, 116-36.
- BLAISE, A. (1954), *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens*. Turnhout.

BÜCHELER, F. - LOMMANTZSCH, E. (1895/1926 = 1972), *Carmina Latina Epigraphica I-III*. Leipzig/Amsterdam.

CARNOY, A. J. (1906 = 1983), *Le latin d'Espagne d'après les inscriptions*. Bruxelles/Hildesheim.

CORELL, J. (1989), «Inscripción del obispo Anesio, atribuida erróneamente a Justiniano», *Saitabi* 39, 63-72.

CORELL, J., «La inscripció del primer bisbe històricament conegut de València», en premsa.

CASTELL, V. (1973), «Sant Vicent de la Roqueta: llar espiritual de València», *Las Provincias*, 26 de setembre de 1973.

CHABÀS, R. (1909), *Episcopologio Valentino, T. I*. València.

DE ROSSI, I. B. (1857-1915), *Inscriptiones christianae urbis Romae septimo saeculo antiquiores*. Roma, 3 vols.

DIEHL, E. (1925/31), *Inscriptiones Latinae Christianae Veteres*. Berlín.

ESCRIVÀ, V. (1991), «Novedades epigráficas de la ciudad de Valencia», *Saguntum* 24, 177-91.

FÀBREGA, A. (1953), *Pasionario Hispánico*. Madrid-Barcelona.

FITA, F. (1900), «Epigrafía cristiana de España. Nueva obra de Hübnner. Epitafios de San Victoriano Abad, Juan y Sergio arzobispos de Tarragona y Justiniano obispo de Valencia», *BRAH* 37, 491-5.

FITA, F. (1906), «Dos lápidas visigóticas», *BRAH* 48 i 49, 56-62 i 144-5.

GALLETIER, E. (1922), *Étude sur la poésie funéraire romaine d'après les inscriptions*. París.

GARCÍA, A. (1983), «L'enigma històric de Sant Vicent de la Roqueta», *L'espill* 17-18, 113-26.

GARCÍA DE LA FUENTE, O. (1990), *Introducción al latín bíblico y cristiano*. Madrid.

GIL, J. (1976), «Epigraphica», *CFC* 11, 545-74.

GRANDGENT, CH. (1907 = 1970), *Introducción al latín vulgar*, París/Madrid.

HÜBNER, E. (1900), *Inscriptiones Hispaniae christianae, supplementum*. Berlín.

KAJANTO, I. (1965), *The Latin Cognomina*, Hèlsinki.

LINAGE, A. (1972), «Tras las huellas de Justiniano de Valencia», *Hispa* 2, 203-16.

LINAGE, A. (1973 a), «El monacato en el País Valenciano hasta la Reconquista», *Revista del Instituto de Estudios Alicantinos* 10.

LINAGE, A. (1973 b), *Los orígenes del monacato benedictino en la Península Ibérica I-III*, León.

LINAGE, A. (1980), «El monacato en el País Valenciano hasta la

Reconquista», *Primer Congreso de Historia del País Valenciano, II*. València 1980, 377-86.

LISSBERGER, E. (1934), *Das Fortleben der römischen Elegiker in den Carmina Epigraphica*. Tübingen.

LLOBREGAT, E. (1975), «El cristianisme primitiu al País Valencià: una anàlisi d'història local», *Homenatge al Dr. D. Joan Reglà Campistol*. València, 19-27.

LLOBREGAT, E. (1977 a), «San Vicente Mártir y Justiniano de Valencia», *Homenaje a Fray Justo Pérez de Urbel, Silos 2*, 7-18.

LLOBREGAT, E. (1977 b), *La primitiva cristiandat valenciana*. València.

MARINER, S. (1952), *Inscripciones hispanas en verso*. Barcelona.

MARTÍNEZ ALOY, J. (s. d. ca. 1920), *Geografía general del reino de Valencia. I Provincia de Valencia*. València.

MATEU LLOPIS, F. (1949), «Las inscripciones del obispo Justiniano y la catedral visigótica de Valencia», *ACCV 24*, 139-67.

PIKHAUS, D. (1981), «Les inscriptions sociales de la poésie épigraphique latine: l'exemple des provinces nord-africaines», *AC 50*, 637-54.

PIKHAUS, D. (1984), «La poésie épigraphique chrétienne: origines sociales et dimension monumentale», *Congr. Ar. Christiana*, 423-8.

SANCHIS GUARNER, M. (1953), *València visigòtica. Assaig de síntesi*. València.

SANCHIS SIVERA, J. (1920), *La Diócesis valentina. Estudios históricos*. València.

SORIANO, R. (1990), *La arqueología cristiana en la ciudad de Valencia: de la leyenda a la realidad*. València.

TRAMOYERES, L. (1913), *Orígenes del Cristianismo en Valencia según los documentos coevos conservados en el Museo*. València.

VÄÄNÄNEN, V. (1966), *Le latin vulgaire des inscriptions pompéiennes*. Berlín.

VÄÄNÄNEN, V. (1968), *Introducción al latín vulgar*. Madrid.

VIVES, J. (1969), *Inscripciones cristianas de la España romana y visigoda*. Barcelona.

